

De invloed van sociale angstsymptomen op de identiteitsontwikkeling van adolescenten

Dineke van Klinken   0426431

Fleur van Loon   0415219

Masterthesis Master Orthopedagogiek

Werkveld Jeugdzorg

Juni 2010

Begeleiders:

Dr. W. W. Hale

Dr. Q. A. W. Raaijmakers

Universiteit Utrecht

Samenvatting

Achtergrond Een belangrijke ontwikkelingstaak in de adolescentie is het ontwikkelen van een geïntegreerde identiteit. Een hoge mate van sociale angst is mogelijk een risico voor de identiteitsontwikkeling. Het doel van dit longitudinale onderzoek is om te ontdekken wat de invloed van sociale angst is op de identiteitsintegratie in de vroege adolescentieperiode. Tevens wordt onderzocht wat de invloed is van sekse op de ontwikkeling van identiteitsintegratie en op de relatie tussen sociale angst en identiteitsintegratie. **Methode** Voor dit onderzoek hebben 454 leerlingen uit de eerste en tweede klas van HAVO en VWO een vragenlijst ingevuld. De gegevens zijn geanalyseerd met behulp van een MANOVA en twee hiërarchische multiële regressieanalyses. **Resultaten** Uit de analyses blijkt dat sekse niet van invloed is op de ontwikkeling van identiteitsintegratie in de vroege adolescentie. Identiteitsintegratie op het eerste meetmoment blijkt wel van invloed te zijn op de identiteitsintegratie op het tweede meetmoment. Hierbij is een sterkere samenhang tussen de twee meetmomenten gevonden bij meisjes dan bij jongens. Bovendien blijkt een hoge mate van sociale angst van invloed te zijn op de identiteitsintegratie op het tweede meetmoment. Hoe meer sociale angstsymptomen de adolescent heeft, hoe lager de identiteitsintegratie een jaar later is. Dit geldt voor zowel jongens als meisjes. **Conclusie** Dit onderzoek is het eerste onderzoek waarin de relatie tussen sociale angst en identiteitsontwikkeling is onderzocht met identiteitsintegratie als theoretisch concept. Meer longitudinaal onderzoek naar identiteitsintegratie bij adolescenten is belangrijk om de identiteitsontwikkeling en de factoren die hierop van invloed zijn preciezer in kaart te brengen.

Introductie

In de adolescentieperiode zijn adolescenten bezig met het ontwikkelen van een idee van zichzelf; wie ze zijn en welke plek ze als persoon innemen op deze wereld. Dit proces, identiteitsvorming, wordt gezien als een belangrijke ontwikkelingstaak in de adolescentie (Erikson, 1968). Adolescenten komen in aanraking met nieuwe sociale contexten zoals werk en vriendengroepen. Daarnaast moeten zij belangrijke keuzes maken, zoals een studie- of beroepskeuze en een keuze voor hobby's en een vriendengroep. Hierbij wordt de mening van anderen voor de adolescent steeds belangrijker. Een hoge mate van angst voor beoordeling door anderen is mogelijk een risico voor de identiteitsontwikkeling in de adolescentie, omdat deze sociale angst adolescenten onder andere kan belemmeren om belangrijke identiteitskeuzes te maken die nodig zijn voor veranderingen in hun leven (Crocetti, Klimstra, Keijsers, Hale & Meeus, 2009). Het goed doorlopen van de identiteitsontwikkeling is

belangrijk voor adolescenten, aangezien een goed geïntegreerde identiteit samengaat met een hoger niveau van welzijn (van Hoof & Raaijmakers, 2002). Om deze redenen richt dit onderzoek zich op de invloed van sociale angstsymptomen op de identiteitsontwikkeling.

Als eerste zal in deze introductie aandacht worden besteed aan de begrippen identiteit en sociale angst. Aangezien uit onderzoek verschillen naar voren komen tussen jongens en meisjes in de identiteitsontwikkeling en in de prevalentie van sociale angstproblemen, zal hieraan tevens aandacht worden besteed. Daarna zal ingegaan worden op de wisselwerking tussen sociale angst en identiteitsontwikkeling. Tot slot worden de onderzoeksvragen en hypothesen beschreven.

Identiteit

Erikson beschreef in 1964 de adolescentieperiode als een tijd van crisis (identiteit versus identiteitsdiffusie) die opgelost moet worden om een gezonde identiteit te kunnen ontwikkelen. Hij gebruikte de term crisis, omdat de adolescent volgens hem moet kiezen tussen het ontdekken van nieuwe omgevingen en vrijheden en het maken van volwassen beslissingen en levenskeuzes (Erikson, 1968). Marcia (1966) introduceerde in diezelfde periode vier identiteitsstatussen: verworvenheid, moratorium, uitsluiting en diffusie. Deze statussen zijn uitkomsten van processen van exploratie versus verbintenis. Marcia zegde zich met zijn statusmodel te baseren op Eriksons identiteitstheorie. Volgens Côté en Levine (1988) en van Hoof (1999b) ging Marcia echter uit van andere begrippen dan Erikson in zijn theorie, zoals een andere definitie van identiteit. Een ander commentaar op Marcia's model is dat het geen aandacht besteedt aan het proces van identiteitsontwikkeling (Bosma & Kunnen, 2008; Côté & Levine, 1988; Grotevant, 1987; van Hoof, 1999a, 1999b). De laatste decennia is er dan ook meer aandacht voor het ontwikkelingsproces van identiteit, waarbij Bosma en Kunnen (2001) onderscheid maken tussen identiteitsprocessen (korte-termijn) en ontwikkelingsprocessen (lange-termijn). Een identiteitsproces is volgens hen een "proces in werkelijke situaties waarin identiteit op het spel staat", terwijl met een lange-termijn ontwikkelingsproces "de verschijning en verandering van identiteit in het menselijk leven" wordt bedoeld (Bosma & Kunnen, 2001, p. 41).

Temporeel-spatiële continuïteit en integratie

Volgens van Hoof (1999a; Côté, 1993) is de kern van identiteitsontwikkeling een gevoel van continuïteit van een persoon in zowel context als tijd. Temporeel-spatiële continuïteit, zoals dit gevoel wordt genoemd (zie ook Côté & Levine, 1988), maakt volgens van Hoof en

Raaijmakers (2002) onderdeel uit van processen van differentiatie versus integratie welke door Adams en Marshall (1996) worden beschreven. Differentiatie wordt omschreven als de ontwikkeling van een gevoel van eigenheid. Integratie is de selectie en organisatie van persoonlijk betekenisvolle aspecten van sociale omgevingen of contexten. Temporeel-spatieële continuïteit kan dus gezien en gemeten worden als de mate van integratie van identiteiten in de persoonlijk relevante contexten van adolescenten door de tijd heen.

Een adolescent ontwikkelt in elke persoonlijk relevante context een specifieke identiteit (Grotevant, 1987). Op school kan een adolescent zich bijvoorbeeld een rustig, verlegen persoon vinden, terwijl hij of zij zich thuis druk vindt en zich niet verlegen voelt. De mate waarin deze context-specifieke identiteiten aan elkaar gerelateerd zijn, wordt horizontale integratie genoemd. Op basis van de context-specifieke identiteiten ontwikkelen adolescenten tevens een algemene, overkoepelende identiteit. Verticale integratie is de mate van samenhang van deze algemene identiteit met de verschillende context-specifieke identiteiten. Een adolescent met een sterke identiteit heeft een hoge integratie van zijn of haar identiteiten, terwijl een adolescent met een zwakke identiteit een weinig geïntegreerde identiteit heeft met meer losse op zich staande identiteiten (van Hoof & Raaijmakers, 2002). Zo zal een adolescent met een hoge identiteitsintegratie die zichzelf over het algemeen een verlegen persoon vindt, zich op verschillende plaatsen ook verlegen gedragen. Een adolescent met een lage identiteitsintegratie die zichzelf over het algemeen een verlegen persoon vindt, zal zich daarentegen niet overal verlegen gedragen. Zo kan het zijn dat hij of zij zich op school spontaan gedraagt, terwijl hij of zij verlegen is op het werk.

Van Hoof en Raaijmakers (2002) toonden in hun onderzoek aan dat identiteitsintegratie een krachtiger concept is om ontwikkelingsverschillen te beschrijven en welzijn te voorspellen dan de traditionele concepten exploratie en verbintenis. Het concept identiteitsintegratie kon invloeden van leeftijd en onderwijsniveau traceren en relaties beschrijven, in tegenstelling tot de concepten exploratie en verbintenis. Bovendien was identiteitsintegratie sterker gerelateerd aan welzijn. Om deze reden zal het huidige onderzoek uitgaan van het concept identiteitsintegratie.

Tot op heden is er geen onderzoek gedaan naar sekseverschillen in de identiteitsontwikkeling met het concept identiteitsintegratie als uitgangspunt. Wel toont eerder onderzoek naar sekseverschillen in identiteitsontwikkeling aan dat jongens en meisjes over het algemeen op gelijke wijze de identiteitsontwikkeling doorlopen (Archer, 1989; Streitmatter, 1993). Jongens en meisjes lijken zich wel op andere kwesties te richten. Waar jongens bezig zijn met competentie, kennis en andere intrapersoonlijke kwesties richten

meisjes zich meer op interpersoonlijke kwesties zoals relaties met anderen en hun seksuele identiteit (Cramer, 2000; Hodgson & Fischer, 1979).

Sociale angst: de stoornis en symptomen

Sociale angstsymptomen vallen onder de sociale-angststoornis, ook wel sociale fobie genoemd. De definitie van de sociale-angststoornis van de American Psychiatric Association (2001) is:

Een duidelijke en aanhoudende angst voor één of meer situaties waarin men sociaal moet functioneren of iets moet presenteren en waarbij men blootgesteld wordt aan onbekenden of een mogelijk kritische beoordeling door anderen. De betrokkene is bang dat hij/zij zich op een manier zal gedragen (of angstverschijnselen zal tonen) die vernederend of beschamend zijn. (p. 262)

De prevalentie van de stoornis bij adolescenten ligt tussen de 1 en 2 procent (Essau, Conradt & Petermann, 1999; Treffers, 2002) met een beginleeftijd van gemiddeld 10 tot 13 jaar (Rapee & Spence, 2004). Symptomen die worden gezien bij adolescenten met sociale angst zijn onder meer sociale spanning en vermijding, treurige stemming, neuroticisme, introversie, depressie en eenzaamheid (Beidel et al., 2007). Het onderscheid tussen een normale mate van sociale angst en een afwijkende mate van sociale angst kan lastig zijn bij adolescenten, omdat het ontwikkelen van een zekere mate van sociale angst normaal is in de adolescentieperiode (Clark, Smith, Neighbors, Skerlec & Randall, 1994). Van Roy, Kristensen, Groholt en Clench-Aas (2009) vinden dat een lichte mate van sociale angst voorkomt bij veel mensen en dat dit sociale ontmoetingen beter kan maken. Dit zorgt er namelijk voor dat iemand alert wordt en zijn aandacht richt op waar hij mee bezig is. De sociale-angststoornis kan echter zorgen voor significante beperkingen op emotioneel en sociaal gebied, op het gebied van werk en in het gedrag (Van Roy et al., 2009). Daarnaast worden bij adolescenten met sociale angst vaker tekortkomingen in sociale vaardigheden gezien in vergelijking met adolescenten zonder sociale angst (Beidel et al., 2007). Uit onderzoek van Rao en collega's (2007) komt tevens naar voren dat adolescenten met veel sociaal vermijdingsgedrag als gevolg van sociale angst minder vriendschappen aangaan en een sterker gevoel van sociale isolatie ontwikkelen. Dit kan gevolgen hebben voor hun welzijn, aangezien mensen met een goed sociaal netwerk een hogere mate van welzijn aangegeven dan mensen zonder vriendschappen (Hartup & Stevens, 1999).

Sociale angst in de adolescentie

Er is veel onderzoek gedaan naar sociale angst bij volwassenen en in mindere mate ook naar sociale angst bij kinderen, maar er is tot op heden weinig aandacht geweest voor sociale angst bij adolescenten (Beidel et al., 2007; Kashdan & Herbert, 2001; Rao et al., 2007). Specifiek onderzoek naar de klinische presentatie van sociale angst bij adolescenten is echter wel belangrijk, omdat er verschillen zijn tussen kinderen en adolescenten als gevolg van hun ontwikkeling op verschillende gebieden. Zo resulteren fysieke en cognitieve ontwikkelingen bij adolescenten en culturele verwachtingen over hun toenemende mate van onafhankelijkheid in sociale situaties in meer sociaal vermijdingsgedrag dan bij kinderen (Rao et al., 2007). Bij adolescenten met een sociale-angststoornis lijkt tevens sprake te zijn van een meer pervasief patroon van spanning en vermijding dan bij jongere kinderen met deze stoornis. Inzicht in deze verschillen is nodig om meer effectieve interventies te kunnen ontwikkelen (Beidel et al., 2007).

Zowel uit onderzoek naar angstsymptomen in het algemeen als uit onderzoek naar sociale angstsymptomen komen bij kinderen geen sekseverschillen naar voren (Bosquet & Egeland, 2006; Van Roy et al., 2009). In de adolescentieperiode hebben meisjes echter meer angstsymptomen dan jongens en zij lopen ook een groter risico op het ontwikkelen van angststoornissen naarmate zij ouder worden. Meisjes lijken hier een genetische kwetsbaarheid voor te hebben (Bosquet & Egeland 2006; Lewinsohn, Gotlib, Lewinsohn, Seeley & Allen, 1998). Er blijkt weinig onderzoek te zijn gedaan naar sekseverschillen in sociale angstsymptomen bij adolescenten. Onderzoeken die wel gedaan zijn rapporteren geen significante sekseverschillen (Beidel et al., 2007) of gemengde resultaten (Essau et al., 1999; Sumter, Bokhorst & Westenberg, 2009). Zo vinden Essau en collega's (1999) geen significante sekseverschillen voor de sociale-angststoornis, maar wel een significant sekseverschil bij één vorm van sociale angst. Uit hun onderzoek komt namelijk naar voren dat meisjes meer angst hebben om iets te presenteren voor andere mensen dan jongens.

Mechanismen en instandhouding van sociale angst

De angst om zich gênant te gedragen en om beoordeeld te worden kan er bij adolescenten met sociale angst toe leiden dat ze ook daadwerkelijk moeite krijgen zich adequaat te gedragen in sociale situaties (Carr, 2006) en deze zelfs gaan vermijden (Essau et al., 1999). Sumter en collega's (2009) geven voorbeelden van situaties die sociale angstsymptomen kunnen oproepen: spreken en interactie in formele situaties (beantwoorden en stellen van vragen in de klas of geven van een presentatie), spreken en interactie in informele situaties (praten met

klasgenoten of bijwonen van een feestje) en observatie door anderen (gebruiken van een openbaar toilet of eten en sporten in het bijzijn van anderen). Angstverschijnselen die kunnen optreden zijn het krijgen van een black-out, stotteren, blozen, trillen en zweten (Carr, 2006; Essau et al., 1999). Deze angstverschijnselen en de eerder genoemde tekortkomingen in sociale vaardigheden kunnen negatieve reacties en vervreemding bij anderen oproepen (Van Roy et al., 2009). Om zichzelf hiertegen te beschermen focussen adolescenten zich op hun eigen lichamelijke en psychologische signalen in plaats van op het gedrag van anderen. Hierdoor wordt een goede interpretatie van positieve reacties van anderen verhinderd en ontstaat selectieve aandacht voor negatieve reacties (Carr, 2006), waarover de adolescent achteraf veel piekert (Morgan & Banerjee, 2008). Dit leidt tot bevestiging van de angst en zorgt voor nieuwe angst. Door deze vicieuze cirkel wordt de sociale angst in stand gehouden.

Sociale angst en identiteitsontwikkeling

Er is nog geen specifiek onderzoek gedaan naar de relatie tussen sociale angstsymptomen en identiteitsintegratie. Wel zijn er onderzoeken gedaan naar de invloed van angst of stress op de identiteitsontwikkeling, waaruit blijkt dat een hoge mate van angst een risicofactor kan zijn voor de identiteitsontwikkeling (Burke, 1991; Crocetti et al., 2009). Deze onderzoeken gaan echter niet uit van het concept identiteitsintegratie. Het huidige onderzoek is het eerste onderzoek dat zich specifiek richt op de relatie tussen sociale angstsymptomen en identiteitsintegratie. Hieronder worden daarom mogelijke mechanismen beschreven die een rol kunnen spelen in de relatie tussen sociale angstsymptomen en een verstoorde identiteitsontwikkeling.

Luyckx en collega's (2008) gaan in op de identiteitsdimensie exploratie en bespreken het begrip 'ruminative exploration'. Dit kan uitgelegd worden als een peinzende, piekerende manier van exploratie. Deze exploratiewijze kan leiden tot een verstoorde identiteitsontwikkeling. Adolescenten die veel piekeren tijdens hun exploratieproces ontdekken wel meerdere identiteitsalternatieven, maar blijven hangen in het heroverwegen van deze alternatieven (Crocetti et al., 2009). Juist adolescenten met sociale angst piekeren veel (Morgan & Banerjee, 2008) en hebben een naar binnen gerichte focus (Carr, 2006) waardoor het mogelijk is dat ze niet komen tot het maken van een identiteitskeuze. Dit leidt tot een gevoel van hopeloosheid wat hun angst versterkt en mogelijk de identiteitsontwikkeling bemoeilijkt.

Daarnaast maken adolescenten met sociale angstsymptomen zich zorgen over hoe andere personen over hen oordelen (Carr, 2006). Ze kunnen bijvoorbeeld van tevoren erg

bezig zijn met hoe ze overkomen op andere personen tijdens een presentatie. Burke (1991) beschrijft in zijn artikel over identiteit en stress mechanismen die verklaren hoe deze zorgen kunnen leiden tot een verstoorde identiteitsontwikkeling. Allereerst richten adolescenten met veel sociale angstsymptomen hun focus mogelijk te veel op komende beoordelingen, waarbij ze niet meer gericht zijn op normale, onmiddellijke signalen uit hun omgeving. Door deze preoccupatie met komende beoordelingen verwerken zij onmiddellijke signalen uit de omgeving niet meer, wat tot gevolg heeft dat het identiteitsproces wordt onderbroken. Een identiteitsproces is zoals eerder beschreven namelijk een proces in een werkelijke situatie waarin identiteit op het spel staat (Bosma & Kunnen, 2001). Door de onderbreking van dit proces wordt de identiteitsontwikkeling verstoord. Een ander mechanisme dat mogelijk leidt tot verstoring in de identiteitsontwikkeling is het verkeerd interpreteren van sociale situaties (Burke, 1991). Deze verkeerde interpretatie van sociale situaties wordt vaak gezien bij adolescenten met sociale angst. Zo kan een adolescent met sociale angst bijvoorbeeld denken dat hij uitgelachen wordt als hij leeftijdgenoten hoort lachen. Deze twee mechanismen komen overeen met het mechanisme over de instandhouding van sociale angst dat wordt beschreven door Carr (2006), waarbij een goede interpretatie van positieve reacties van anderen wordt verhinderd en een selectieve aandacht voor negatieve reacties ontstaat.

Onderzoeksvragen en hypothesen

Omdat identiteitsontwikkeling een dynamisch proces is, is het belangrijk dat onderzoek op dit gebied ontwikkelingsdynamiek in kaart brengt. Longitudinaal onderzoek is daarom van groot belang. Dit longitudinale onderzoek richt zich op drie onderzoeksvragen. Ten eerste: Is sekse van invloed op de identiteitsintegratie in de vroege adolescentie? Hierbij wordt verwacht dat sekse geen invloed heeft op de identiteitsintegratie, aangezien uit eerder onderzoek geen duidelijke sekseverschillen zijn gebleken. Ten tweede: Is het hebben van sociale angst in de vroege adolescentie van invloed op de identiteitsintegratie? Verwacht wordt dat adolescenten met veel sociale angstsymptomen een zwakkere identiteitsintegratie zullen hebben. Aangezien deze invloed kan verschillen voor jongens en meisjes is de derde vraag: Bestaat deze invloed zowel voor jongens als voor meisjes? Een invloed van sekse op het verband tussen sociale angst en identiteit wordt niet verwacht, aangezien bestaand onderzoek hier geen aanleiding toe geeft.

Methode

Steekproef

De dataverzameling van dit onderzoek maakt deel uit van een grootschalig longitudinaal onderzoek van de Universiteit Utrecht naar angst en identiteit in de adolescentie en de relatie hiervan met gezinsklimaat en -functioneren en drugs- of alcoholmisbruik. Het onderzoek is begonnen in 2007 en sindsdien hebben drie golven van dataverzameling plaatsgevonden op diverse middelbare scholen door heel Nederland. De huidige steekproef is gebaseerd op onderzoek uit 2007/2008 en 2008/2009 waarbij alleen de respondenten zijn meegenomen die in beide jaren hebben meegedaan. De steekproef is heterogeen en niet aselekt, daar adolescenten geen gelijke kansen hebben gehad om in de steekproef te zitten en de scholen niet willekeurig zijn geselecteerd.

Alle adolescenten in de steekproef volgen HAVO, VWO of HAVO/VWO en zijn gemiddeld 14 jaar oud. De steekproef bestaat uit 454 adolescenten, waaronder 205 jongens (45,2%) en 249 meisjes (54,8%). 31,3% Volgt HAVO, 37% HAVO/VWO en 17,4% volgt VWO.

Meetinstrumenten

Voor het meten van sociale angstsymptomen is de subschaal 'symptomen van een sociale fobie' van de Screen for Child Anxiety Related Disorders (SCARED, Birmaher et al., 1997) gebruikt. De SCARED is een vragenlijst met 38 items waarin vijf verschillende vormen van angstsymptomen worden gemeten. Een Nederlands populatie-onderzoek onder adolescenten van Hale, Raaijmakers, Muris en Meeus (2005) bevestigt en ondersteunt de goede bruikbaarheid, validiteit en betrouwbaarheid van de SCARED. De subschaal sociale fobie bestaat uit 4 items en had in het onderzoek van Hale en collega's (2005) een goede interne consistentie (Cronbach's Alpha = .82). In het huidige onderzoek heeft de subschaal ook een hoge betrouwbaarheid (Cronbach's Alpha = .76). Een voorbeelditem is: 'Ik vind het moeilijk om met mensen te praten die ik niet ken'. Adolescenten konden het antwoord 0 (bijna nooit), 1 (soms) of 2 (vaak) geven op de items. Uit de factoranalyse blijkt dat alle items laden op één factor, namelijk sociale angst. Het percentage verklaarde variantie van deze factor is 58,12%. Hierbij is de hoogste factorlading .78 en de laagste factorlading .72.

De identiteit van adolescenten is gemeten met behulp van de Spatial Continuity of Identity Questionnaire (SCIQ, van Hoof, 1997). Met deze vragenlijst wordt gemeten of de adolescent een zwakke of sterke identiteit heeft, ofwel een lage of hoge identiteitsintegratie. De SCIQ bevat 85 items die vragen naar de identiteiten van adolescenten in drie contexten

(20 items per context). De adolescenten mochten zelf de drie persoonlijk meest relevante contexten kiezen uit zeven mogelijkheden: thuis, school, geloof, eigen thuis, werk, politiek en vrije tijd. Voor ieder van deze drie contexten beantwoordden zij vragen als 'Ik ben bezig' en 'Ik onderneem veel dingen'. De adolescenten konden antwoord geven door op een schaal van zeven punten aan te geven of ze helemaal niet zo zijn of juist helemaal zo zijn in die omgeving. Aangezien identiteitsintegratie uit horizontale en verticale integratie bestaat en het te ver voert om beide elementen in dit onderzoek mee te nemen is een keuze gemaakt voor één van de twee concepten, namelijk verticale integratie. Wanneer in het vervolg wordt gesproken over identiteitsintegratie wordt verticale identiteitsintegratie bedoeld. De betrouwbaarheid van de schaal 'Verticale Integratie op tijdstip 2' in dit onderzoek is .87 (Cronbach's Alpha).

Plan van analyse

Om de onderzoeksvragen te kunnen beantwoorden moeten nieuwe variabelen worden aangemaakt. Als eerste wordt een verticale identiteitsintegratiescore berekend. Ook wordt een score op de schaal Sociale Angst op tijdstip 1 berekend. Daarnaast wordt voor de laatste onderzoeksvraag een dummyvariabele gemaakt voor sekse, zodat jongens of meisjes een 0 of 1 score hebben. Ten slotte worden interactievariabelen aangemaakt voor de interactie tussen sekse en respectievelijk sociale angst en identiteitsintegratie op tijdstip 1.

Om de vraag te beantwoorden of sekse van invloed is op de identiteitsintegratie tijdens de adolescentieperiode, wordt een MANOVA herhaalde metingen uitgevoerd met sekse als factor en identiteitsintegratie op tijdstip 1 en identiteitsintegratie op tijdstip 2 opeenvolgend als within subject variabelen. De invloed van sociale angst op tijdstip 1 op de identiteitsintegratie op tijdstip 2 wordt berekend aan de hand van een hiërarchische regressieanalyse met sociale angst en identiteitsintegratie op tijdstip 1 als onafhankelijke variabelen. Identiteitsintegratie op tijdstip 2 is hierbij de afhankelijke variabele.

Aan de hand van een tweede hiërarchische regressieanalyse wordt onderzocht of de relatie tussen sociale angst en identiteitsintegratie gemodereerd wordt door sekse. Hiervoor worden als eerste sociale angst en identiteitsintegratie op tijdstip 1 ingebracht als onafhankelijke variabelen. Deze variabelen zijn eerst gecentreerd. Vervolgens wordt de dummy sekse in blok 2 ingebracht als moderator. Ten slotte worden de interactievariabelen sekse*sociale angst op tijdstip 1 en sekse*identiteitsintegratie op tijdstip 1 ingevoerd.

Resultaten

De beschrijvende statistieken van de afhankelijke variabele en de controlevariabelen staan in tabel 1. In deze steekproef zitten meer meisjes dan jongens. Er is te zien dat de identiteitsintegratie op tijdstip 1 en op tijdstip 2 voor jongens en meisjes vrijwel gelijk is. Er is wel een verschil in sociale angst op tijdstip 1. Meisjes blijken hierop iets hoger te scoren.

Tabel 1. *Beschrijvende statistieken van de afhankelijke variabele en de controlevariabelen*

	<i>Jongens</i>			<i>Meisjes</i>		
	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>n</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>n</i>
ID1	.683	.291	194	.680	.218	240
ID2	.726	.231	197	.729	.208	247
SA1	1.651	.493	205	1.766	.515	249

ID1 = verticale identiteitsintegratie op tijdstip 1. ID2 = verticale identiteitsintegratie op tijdstip 2. SA1 = sociale angst op tijdstip 1.

Is sekse van invloed op de identiteitsintegratie in de vroege adolescentie?

Om te onderzoeken of sekse van invloed is op de identiteitsintegratie in de vroege adolescentie is een MANOVA herhaalde metingen uitgevoerd. De resultaten laten zien dat er geen significant verschil bestaat tussen jongens en meisjes in de ontwikkeling van identiteitsintegratie in de vroege adolescentie ($F(1, 425) = 0.000, p = .959$).

Is het hebben van sociale angst in de vroege adolescentie van invloed op de identiteitsintegratie?

Om te bekijken of sociale angst van invloed is op de ontwikkeling van identiteitsintegratie is een hiërarchische regressieanalyse uitgevoerd. De resultaten hiervan zijn weergegeven in tabel 2. Uit de analyse blijkt volgens de indeling van Cohen (1992) een middelmatig effect ($R^2 = .162$). Dit effect is significant groter dan nul ($F(2, 422) = 40.933, p < .001$). Dit wil zeggen dat 16,2% van de totale variantie verklaard wordt door de voorspellers sociale angst en identiteitsintegratie op tijdstip 1. Deze voorspellers zijn beide significant ($p < .001$). Dit betekent dat zowel sociale angst als identiteitsintegratie op tijdstip 1 een unieke bijdrage

leveren aan identiteitsintegratie op tijdstip 2. De grootste bijdrage wordt geleverd door de variabele identiteitsintegratie op tijdstip 1 (10,6%).

Tabel 2. *Resultaten van de hiërarchische regressieanalyse voor de variabelen die identiteitsintegratie op tijdstip 2 voorspellen (N = 425)*

	<i>B</i>	<i>SE B</i>	<i>Bèta</i>	<i>p</i>
SA1	-.105	.020	-.244	.000
ID1	.234	.040	.271	.000

SA1 = sociale angst op tijdstip 1. ID1 = verticale identiteitsintegratie op tijdstip 1.

Bestaat de invloed van sociale angst op identiteitsintegratie zowel voor jongens als voor meisjes?

Vervolgens is gekeken of de relatie tussen sociale angst op tijdstip 1 en identiteitsintegratie op tijdstip 2 wordt gemodereerd door sekse. Hiervoor is wederom een hiërarchische regressieanalyse uitgevoerd, waarbij de voorspellers zijn gecentreerd. Tevens is een dummy-variabele aangemaakt voor de moderator sekse. De resultaten van de regressieanalyse zijn weergegeven in tabel 3.

Tabel 3. *Resultaten van de hiërarchische regressieanalyse voor de variabelen, de moderator en de interactievariabelen die identiteitsintegratie op tijdstip 2 voorspellen (N = 425)*

	<i>B</i>	<i>SE B</i>	<i>Bèta</i>	<i>p</i>
SA1	-.133	.030	-.311	.000
ID1	.125	.051	.145	.015
Sekse	.007	.020	.016	.717
Sekse*SA1	.054	.040	.095	.173
Sekse*ID1	.263	.080	.195	.001

SA1 = sociale angst op tijdstip 1. ID1 = verticale identiteitsintegratie op tijdstip 1. Sekse*SA1 = interactie sekse en sociale angst op tijdstip 1. Sekse*ID1 = interactie sekse en verticale identiteitsintegratie op tijdstip 1.

Er blijken significante hoofdeffecten te bestaan voor sociale angst en identiteitsintegratie op tijdstip 1. Voor het hoofdeffect van sociale angst op tijdstip 1 geldt dat hoe meer angst, hoe lager de identiteitsintegratie op tijdstip 2. Voor identiteitsintegratie op tijdstip 1 geldt dat hoe hoger deze waarde is, hoe hoger de identiteitsintegratie op tijdstip 2 is. Er is geen interactie-effect gevonden voor sociale angst en sekse. Dit wil zeggen dat sekse geen modererend effect heeft op de relatie tussen sociale angst en identiteitsintegratie op tijdstip 2. De invloed van sociale angst op identiteitsintegratie op tijdstip 2 is dus hetzelfde voor jongens en voor meisjes. Het totale model met sociale angst op tijdstip 1, identiteitsintegratie op tijdstip 1 en de interactievariabelen verklaart 19% van de totale variantie in identiteitsintegratie op tijdstip 2. Dit percentage verklaarde variantie is middelmatig en significant ($p = .004$).

Er is wel een interactie-effect gevonden voor identiteitsintegratie op tijdstip 1 en sekse. Dit betekent dat er een significant verschil is in het effect van identiteitsintegratie op tijdstip 1 op identiteitsintegratie op tijdstip 2 voor jongens en meisjes. Uit de vervolganalyse blijkt dat bij jongens een hogere identiteitsintegratie op tijdstip 1 gerelateerd is aan een hogere identiteitsintegratie op tijdstip 2 ($\beta = .220$, $t(187) = 3,074$, $p = .002$). Voor de meisjes geldt hetzelfde ($\beta = .449$, $t(238) = 7,722$, $p < .001$). De samenhang tussen identiteitsintegratie op tijdstip 1 en identiteitsintegratie op tijdstip 2 blijkt voor meisjes significant sterker te zijn dan voor jongens.

Discussie

Uit dit onderzoek komt naar voren dat sekse geen invloed heeft op de ontwikkeling van identiteitsintegratie in de vroege adolescentie. De mate van identiteitsintegratie van adolescenten op 13/14-jarige leeftijd blijkt wel van invloed te zijn op hun identiteitsintegratie een jaar later. Hoe hoger de identiteitsintegratie in het eerste jaar, hoe hoger de identiteitsintegratie een jaar later. Dit geldt zowel voor jongens als voor meisjes. De samenhang tussen de twee metingen van identiteitsintegratie is echter sterker voor meisjes dan voor jongens. Daarnaast speelt het hebben van sociale angst een rol. Er wordt gevonden dat adolescenten met sociale angstproblemen op 13/14-jarige leeftijd een jaar later een lagere identiteitsintegratie hebben dan adolescenten zonder sociale angstproblemen. Deze relatie bestaat zowel voor jongens als voor meisjes.

In deze discussie zal eerst aandacht worden besteed aan de bevindingen van de MANOVA, waarbij sekse niet van invloed bleek op de identiteitsintegratie in de vroege adolescentie. Vervolgens zal worden ingegaan op de relatie tussen sociale angst en identiteitsintegratie die blijkt uit de regressieanalyse. Daarna wordt de invloed van sekse op

sociale angst en identiteitsintegratie besproken, zoals gevonden met de tweede regressieanalyse. Ten slotte zullen de beperkingen van het onderzoek en aanbevelingen voor toekomstig onderzoek worden besproken.

Uit de uitgevoerde MANOVA blijkt dat sekse niet van invloed is op de ontwikkeling van identiteitsintegratie in de vroege adolescentie. Dit is overeenkomstig de verwachting en sluit aan bij bestaand onderzoek waarin geen sekseverschillen worden gevonden in de identiteitsontwikkeling (Archer, 1989; Streitmatter 1993). Tot dusver is onderzoek op dit gebied uitgegaan van de begrippen exploratie en verbintenis en de ideeën van Erikson. Dit onderzoek gaat echter uit van een nieuwe definitie van identiteitsontwikkeling, namelijk identiteitsintegratie. Dit wordt omschreven als een gevoel van continuïteit van een persoon in zowel context als tijd (van Hoof, 1999a). De resultaten van dit onderzoek leveren een bijdrage aan nieuwe kennis over identiteitsintegratie en laten zien dat er geen invloed is van sekse op dit proces.

Wat betreft de relatie tussen sociale angst en identiteitsintegratie in de vroege adolescentie, komt uit de resultaten van dit onderzoek naar voren dat het hebben van een hoge mate van sociale angst een negatieve invloed op de identiteitsintegratie heeft. Aangezien dit het eerste onderzoek is naar sociale angst dat uitgaat van het begrip identiteitsintegratie, kunnen er geen directe vergelijkingen worden gemaakt met bestaand onderzoek. De resultaten van het huidige onderzoek wijzen echter wel in dezelfde richting als de resultaten van bestaand onderzoek. Zo vinden Crocetti en collega's (2009) en Burke (1991) dat een hoge mate van angst een risicofactor is voor de identiteitsontwikkeling in de adolescentie. Een mogelijke verklaring voor het gevonden resultaat is dat adolescenten met een hoge mate van angst blijven hangen in het heroverwegen van verschillende identiteitsalternatieven. Crocetti en collega's (2009) vonden namelijk dat adolescenten met een lage mate van angst zich verbinden aan bepaalde identiteitskeuzes en deze keuzes niet snel herzien. Andersom vonden zij ook dat adolescenten met een hogere mate van angst zich minder sterk verbinden aan bepaalde identiteitskeuzes. Dit onderzoek wijst uit dat deze verklaring ook lijkt te gelden voor sociale angst. Over adolescenten met sociale angst is bekend dat zij veel piekeren (Morgan & Banerjee, 2008), een naar binnen gerichte focus hebben (Carr, 2006) en zich zorgen maken over komende beoordelingen door anderen (Burke, 1991), waardoor zij net als adolescenten met andere angstproblemen minder goed komen tot het maken van identiteitskeuzes.

Om de invloed van sociale angst op de ontwikkeling van identiteitsintegratie te meten, is identiteitsintegratie op het eerste meetmoment meegenomen in de analyse. Hieruit is gebleken dat identiteitsintegratie op het eerste meetmoment een grotere rol speelt in de

identiteitsontwikkeling dan het hebben van sociale angst, hoewel beiden een unieke bijdrage leveren. Dit is niet vreemd, aangezien verwacht kan worden dat de identiteitsintegratie die op het eerste meetmoment waargenomen wordt een grote invloed heeft op de identiteitsintegratie een jaar later. De identiteitsvorming wordt immers stabiel gedurende de adolescentieperiode (Crocetti et al., 2009).

Ten aanzien van de invloed van sekse op de relatie tussen sociale angst en identiteitsintegratie, blijkt uit de regressieanalyse dat de invloed van sociale angst op identiteitsintegratie op het tweede meetmoment hetzelfde is voor jongens als voor meisjes. De modererende invloed van sekse op de relatie tussen sociale angst en identiteitsintegratie is nog niet eerder onderzocht. Meer onderzoek is nodig om deze bevinding te bevestigen.

In de regressieanalyse wordt wel een modererend effect gevonden voor sekse in de relatie tussen identiteitsintegratie op het eerste en het tweede meetmoment. Voor meisjes blijkt een sterkere samenhang te bestaan tussen identiteitsintegratie op de eerste meting en de identiteitsintegratie een jaar later dan voor jongens. Deze bevinding sluit aan bij het sekseverschil dat Archer (1989) en Crocetti en collega's (2009) rapporteren. Uit deze onderzoeken komt naar voren dat meisjes tussen tien en vijftien jaar oud zich meer verbinden met een identiteitskeuze dan jongens op deze leeftijd. Vanaf hun zestiende laten meisjes juist meer verandering zien in deze keuze dan jongens in deze leeftijdsgroep. Het huidige onderzoek ondersteunt de verbondenheid van meisjes in de vroege adolescentie met hun identiteitskeuzes. Vervolgonderzoek zou moeten uitwijzen of meisjes in de latere adolescentie inderdaad hun keuzes gaan heroverwegen. Een kanttekening hierbij is dat de onderzoeken van Archer (1989) en Crocetti en collega's (2009) niet gebaseerd zijn op het concept identiteitsintegratie.

Een sterk punt van dit onderzoek is de longitudinale opzet waardoor causale uitspraken gedaan kunnen worden. Daarnaast kent dit onderzoek ook enkele beperkingen. Ten eerste zijn alleen adolescenten van de HAVO en/of het VWO ondervraagd. De meeste adolescenten in Nederland volgen echter VMBO of lager onderwijs (Centraal Bureau voor de Statistiek, 2009). Dit maakt dat de resultaten van dit onderzoek niet te generaliseren zijn naar alle adolescenten in Nederland. Ten tweede is sociale angst in dit onderzoek gemeten met slechts vier items. Voor een genuanceerder beeld van bijvoorbeeld de mate van sociale angst en de situaties waarin sociale angst speelt bij adolescenten in relatie tot de identiteitsontwikkeling, verdient het aanbeveling om gebruik te maken van een uitgebreider meetinstrument om sociale angst te meten (Clark et al., 1994). Hiervoor zou de Social Phobia and Anxiety Inventory gebruikt kunnen worden, die betrouwbaar en valide is gebleken voor

gebruik bij adolescenten (Clark, Turner et al., 1994). Ten derde is de leeftijdsgroep in dit onderzoek beperkt tot de vroege adolescentie met slechts een jaar tussen de beide meetmomenten. Mogelijk zijn veranderingen in de identiteitsontwikkeling hierdoor niet getraceerd, aangezien de identiteitsontwikkeling een ontwikkelingstaak is van de hele adolescentieperiode. Deze begint rond het tiende levensjaar en eindigt rond het twintigste levensjaar (Erikson, 1968). Voortzetting van dit onderzoek is belangrijk om een beeld te krijgen van de identiteitsontwikkeling in de hele adolescentieperiode.

Het is van belang dat toekomstig onderzoek zich richt op andere modererende factoren in de relatie tussen identiteitsontwikkeling en angst, zoals het niveau van de school (Crocetti et al., 2009) en gezinskenmerken (Bosma & Kunnen, 2008). De gezins- en schoolomgeving zijn belangrijke contexten voor adolescenten waarin de identiteitsontwikkeling zich voltrekt. Mogelijk hebben deze factoren een grote invloed op zowel de identiteitsontwikkeling als op angstproblemen en op de relatie tussen beiden. Ten slotte is met dit onderzoek als onderdeel van het grootschalige onderzoek van de Universiteit Utrecht een bijdrage geleverd aan de ontwikkeling van een instrument voor de vroege signalering van angstproblemen (SCARED, Birmaher et al., 1997). Een vroege screening van angstniveaus is belangrijk om een juiste en snelle interventie in te kunnen zetten ter vermindering van angstproblemen bij adolescenten (Crocetti et al., 2009). Hiermee kan voorkomen worden dat adolescenten een sociale-angststoornis ontwikkelen met de beperkingen die daar het gevolg van kunnen zijn (Essau et al., 1999). Bovendien is het belangrijk om een gezonde identiteitsontwikkeling te stimuleren, aangezien een goed geïntegreerde identiteit samengaat met een hoger niveau van welzijn (van Hoof & Raaijmakers, 2002).

Abstract

Background The development of an integrated identity is an important developmental task in adolescence. A high level of social anxiety might be a risk for identity development. The aim of this longitudinal study is to investigate the influence of social anxiety on identity integration in early adolescence. The influence of gender on the development of identity integration and on the relationship between social anxiety and identity integration is also investigated. **Method** 454 Secondary school students from the first and second class of HAVO and VWO answered a questionnaire. Data are analysed with a MANOVA and two hierarchical multiple regression analyses. **Results** The analysis shows that gender is not influencing the development of identity integration in early adolescence. Identity integration at the first measurement does influence identity integration at the second measurement. A stronger correlation between these measurements exists for girls. Moreover, a high level of social anxiety influences the identity integration at the second measurement. The more symptoms of social anxiety, the lower the identity integration one year later. This appears to be the same for both girls and boys. **Conclusion** This is the first study investigating the relationship between social anxiety and identity development using identity integration as the theoretical concept. More longitudinal research is important to throw more light on identity development as well as the factors influencing this process.

Referenties

- Adams, G. R., & Marshall, S. K. (1996). A developmental social psychology of identity: Understanding the person-in-context. *Journal of Adolescence, 19*, 429-442.
- American Psychiatric Association. (2001). *Beknopte handleiding bij de diagnostische criteria van de DSM-IV-TR*. Lisse: Swets & Zeitlinger B.V.
- Archer, S. L. (1989). Gender differences in identity development: Issues of process, domain and timing. *Journal of Adolescence, 12*, 117-138.
- Beidel, D. C., Turner, S. M., Young, B. J., Ammerman, R. T., Sallee, F. R., & Crosby, L. (2007). Psychopathology of adolescent social phobia. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment, 29*, 47-54.
- Birmaher, B., Khetarpal, S., Brent, D., Cully, M., Balach, L., Kaufman, J., et al. (1997). The Screen for Child Anxiety Related Emotional Disorders (SCARED): Scale construction and psychometric characteristics. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry, 36*, 545-553.
- Bosma, H. A., & Kunnen, E. S. (2001). Determinants and mechanisms in ego identity development: A review and synthesis. *Developmental Review, 21*, 39-66.
- Bosma, H. A., & Kunnen, E. S. (2008). Identity-in-context is not yet identity development-in-context. *Journal of Adolescence, 31*, 281-289.
- Bosquet, M., & Egeland, B. (2006). The development and maintenance of anxiety symptoms from infancy through adolescence in a longitudinal sample. *Development and Psychopathology, 18*, 517-550.
- Burke, P. J. (1991). Identity processes and social stress. *American Sociological Review, 56*, 836-849.
- Carr, A. (2006). *The handbook of child and adolescent clinical psychology: A contextual approach*. Londen: Routledge.
- Centraal Bureau voor de Statistiek. (2009). *Jaarrapport 2009: Landelijke Jeugdmonitor*. Den Haag: Auteur.
- Clark, D. B., Smith, M. G., Neighbors, B. D., Skerlec, L. M., & Randall, J. (1994). Anxiety disorders in adolescence: Characteristics, prevalence, and comorbidities. *Clinical Psychology Review, 14*, 113-137.
- Clark, D. B., Turner, S. M., Beidel, D. C., Donovan, J. E., Kirisci, L., & Jacob, R. G. (1994). Reliability and validity of the social phobia and anxiety inventory for adolescents. *Psychological Assessment, 6*, 135-140.
- Cohen, J. (1992). A power primer. *Psychological Bulletin, 112*, 155-159.

- Côté, J. E. (1993). Foundations of a psychoanalytic social psychology: Neo-Eriksonian propositions regarding the relationship between psychic structure and cultural institutions. *Developmental Review, 13*, 31-53.
- Côté, J. E., & Levine, C. (1988). A critical examination of the ego identity status paradigm. *Developmental Review, 8*, 147-184.
- Cramer, P. (2000). Development of identity: Gender makes a difference. *Journal of Research in Personality, 34*, 42-72.
- Crocetti, E., Klimstra, T., Keijsers, L., Hale, W. W., III, & Meeus, W. (2009). Anxiety trajectories and identity development in adolescence: A five-wave longitudinal study. *Journal of Youth and Adolescence, 38*, 839-849.
- Erikson, E. H. (1968). *Identity: Youth and crisis*. New York: Norton.
- Essau, C., Conradt, J., & Petermann, F. (1999). Frequency and comorbidity of social phobia and social fears in adolescents. *Behaviour Research and Therapy, 37*, 831-843.
- Grotevant, H. D. (1987). Toward a process model of identity formation. *Journal of Adolescent Research, 2*, 203-222.
- Hale, W. W., III, Raaijmakers, Q., Muris, P., & Meeus, W. (2005). Psychometric properties of the Screen for Child Anxiety Related Emotional Disorders (SCARED) in the general adolescent population. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry, 44*, 283-290.
- Hartup, W. W., & Stevens, N. (1999). Friendships and adaptation across the life span. *Current Directions in Psychological Science, 8*, 76-79.
- Hodgson, J. W., & Fischer, J. L. (1979). Sex differences in identity and intimacy development in college youth. *Journal of Youth and Adolescence, 8*, 37-50.
- Kashdan, T. B., & Herbert, J. D. (2001). Social anxiety disorder in childhood and adolescence: Current status and future directions. *Clinical Child and Family Psychology Review, 4*, 37-61.
- Lewinsohn, P. M., Gotlib, I. H., Lewinsohn, M., Seeley, J. R., & Allen, N. B. (1998). Gender differences in anxiety disorders and anxiety symptoms in adolescents. *Journal of Abnormal Psychology, 107*, 109-117.
- Luyckx, K., Schwartz, S. J., Berzonsky, M. D., Soenens, B., Vansteenkiste, M., Smits, I., et al. (2008). Capturing ruminative exploration: Extending the four-dimensional model of identity formation in late adolescence. *Journal of Research in Personality, 42*, 58-82.

- Marcia, J. E. (1966). Development and validation of ego-identity status. *Journal of Personality and Social Psychology*, 3, 551-558.
- Morgan, J., & Banerjee, R. (2008). Post-event processing and autobiographical memory in social anxiety: The influence of negative feedback and rumination. *Journal of Anxiety Disorders*, 22, 1190-1204.
- Rao, P. A., Beidel, D. C., Turner, S. M., Ammerman, R. T., Crosby, L. E., & Sallee, F. R. (2007). Social anxiety disorder in childhood and adolescence: Descriptive psychopathology. *Behaviour Research and Therapy*, 45, 1181-1191.
- Rapee, R. M., & Spence, S. H. (2004). The etiology of social phobia: Empirical evidence and an initial model. *Clinical Psychology Review*, 24, 737-767.
- Streitmatter, J. (1993). Gender differences in identity development: An examination of longitudinal data. *Adolescence*, 28, 55-66.
- Sumter, S. R., Bokhorst, C. L., & Westenberg, P. M. (2009). Social fears during adolescence: Is there an increase in distress and avoidance? *Journal of Anxiety Disorders*, 23, 897-903.
- Treffers, Ph. D. A. (2002). De diagnostische validiteit van angststoornissen bij kinderen en adolescenten. *Kind en Adolescent*, 23, 219-233.
- van Hoof, A. (1997). *Identity formation in adolescence: Structural integration and guiding influences*. Ongepubliceerde doctorale dissertatie, Universiteit Utrecht, Nederland.
- van Hoof, A. (1999a). The identity status field re-reviewed: An update of unresolved and neglected issues with a view on some alternative approaches. *Developmental Review*, 19, 497-556.
- van Hoof, A. (1999b). The identity status approach: In need of fundamental revision and qualitative change. *Developmental Review*, 19, 622-647.
- van Hoof, A., & Raaijmakers, Q. A. W. (2002). The spatial integration of adolescent identity: Its relation to age, education and subjective well-being. *Scandinavian Journal of Psychology*, 43, 201-212.
- Van Roy, B., Kristensen, H., Groholt, B., & Clench-Aas, J. (2009). Prevalence and characteristics of significant social anxiety in children aged 8-13 years. A Norwegian cross-sectional population study. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 44, 407-415.